

אבנר הולצמן

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי

עורכת הסדרה: אניטה שפירא

המערכת

משה אידל, אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל, יוסף קפלן

העורך הראשון: אביעזר רביצקי

מרכזת המערכת: מעין אבינירירבהון

אבנר הולצמן

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

Avner Holtzman
Micha Josef Berdyczewski

עריכה לשונית והפקה: יחזקאל חובב
עיצוב: מירה קידר

ספר זה יצא לאור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

15 14 13 12 11 / 9 8 7 6 5 4 3 2

מסת"ב 978-965-227-282-9 ISBN

Catalogue No. 185-606 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר (ע"ר), תשע"א

© Copyright by The Zalman Shazar Center (R.A.), Jerusalem

Printed in Israel, 2011

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7.....	פתח דבר
11.....	פרק ראשון: הדמות
	א. סודו של הזר 11 ב. חותם הייאוש המר 15 ג. תמצית הברדיצ'בסקאית 18 ד. 'צערן של עם ויחיד' 22
26.....	פרק שני: מערפילי הנוער (1886-1886)
	א. ארץ החסידות 26 ב. ילדות בדובובה 30 ג. נישואים בטפליק 35 ד. וולוז'ין 45
49.....	פרק שלישי: משכיל תורני (1890-1886)
	א. מדובובָה לברשד 49 ב. בין השכלה להלכה 56 ג. בית המדרש 60 ד. אודסה 66
73.....	פרק רביעי: בית מדרש המדעים (1896-1890)
	א. ברסלאו: שיכרון הדעת 73 ב. ברלין: חבורת 'צעירים' 83 ג. ברן: ייסורי אהבה 92
103.....	פרק חמישי: שינוי ערכים (1899-1896)
	א. ייסודו של 'השילוח' 103 ב. ראשית הוויכוח 107 ג. הוצאת 'תחייה' 112 ד. הוויכוח על הניטשיאניות 117 ה. פרשת הרומן הגרמני 121 ו. לקראת פריצה 127
132.....	פרק שישי: הולדתו של גיבור תרבות (1902-1899)
	א. מהדורת תר"ס 132 ב. בסערת הוויכוח 139 ג. מעגלי תהודה 145 ד. פתאום אהבה 152 ה. מסע הכלולות 159

- 163.....ברסלאו (1911-1902).....פרק שביעי:
 א. שנה ראשונה 163 ב. שנות ראינו רעה 170 ג. שפעת
 יצירה ופיצול אישיות 175 ד. ברנר 183 ה. בחזרה אל
 הספרות העברית 186
- 193.....ברלין (1918-1911).....פרק שמיני:
 א. אל האגדה 193 ב. מלחמה 201 ג. חידת ישו 206
- 210.....עד הסוף (1921-1918).....פרק תשיעי:
 א. מהדורת 'שטיבל' 210 ב. ימי אָבֶל 214 ג. רומנים
 קצרים 218 ד. רומן גמור 222 ה. ימים אחרונים 225
- 229.....אחרי מות.....פרק עשירי:
 א. תגובות מיידיות 229 ב. שומרי המורשת 233
 ג. בתקופת היישוב 238 ד. דור המדינה 242
 ה. ברדיצ'בסקי היום 247
- 251 .....תאריכים בחייו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי.....
- 256 .....ביבליוגרפיה נבחרת.....
- 265 .....מפתחות.....
 א. חיבורי ברדיצ'בסקי 265 ב. מפתח השמות 267

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי כבש בסערה את מקומו בשדה הספרות וההגות העברית על סף המאה העשרים. הוויכוח שניהל עם אחד־העם ותביעתו להרחיב את גבולותיה של התרבות הלאומית ולפתוח את שעריה כלפי חוץ; סיפוריו החדשניים, שבהם עיצב את דיוקנו של גיבור הדור, הצעיר היהודי התלוש הניצב על פרשת דרכים; תורת 'שינוי הערכים' שלו, הקוראת להשתחררות מכבלי העבר ולטיפוחם של ערכי יופי וגבורת גוף כתחליף לרוחניות הגלותית המסורתית – כל אלה ועוד הציבו אותו במרכז תשומת הלב והפכו אותו למוקד של ויכוח בין חסידים־מעריצים לבין מתנגדים נמרצים. יסודות אלה בכתביהו הקצו לו ברבות הימים משבצת מוגדרת היטב במפת הפספס העשירה של סופרים, הוגים וזרמי מחשבה ויצירה בעידן צמיחתה של הלאומיות היהודית המודרנית. ברדיצ'בסקי נחרת בזיכרון התרבותי בקווים עזים וברורים כמורד ניטשיאני, מְקַדֵּש הכוח והיצריות, נביאה ומבשרה של העבריות החדשה ההולכת ומפציעה על חורבותיה של היהדות הישנה.

זהו כמובן דיוקן חלקי וכוללני, פרי הצורך להתמודד עם מגבלותיו של הזיכרון הקיבוצי, המתקשה לאצור גוונים ודקויות, והכורח לסכם מפעלים רוחניים מורכבים בתוויות נוחות לקליטה, לסיווג ולשימור. אכן, אם מדובר באישיות רבת ניגודים כברדיצ'בסקי, שההשתנות וההתחלפות המתמדת של דעות ושל תחומי עיסוק ומקורות השפעה היו נשמת אפה, יש בתיוגים מסוג זה משום החמצה של ממש. אין זה מקרה שהרגישים בבני זמנו ניצבו לפניו משתאים ונבוכים והתקשו לנסח את התרשמותם מן האיש ומיצירתו. נוכחותו של ברדיצ'בסקי, ובעיקר חופש המחשבה הכמו־אנרכי שלו, היו בעבורם כוח מתסיס ומלהיב, מעורר קסם ופורע מוסכמות אך גם מרתיע ומאיים, ועוררו בהם תגובות מורכבות, הן לחיוב הן לשלילה. התבוננות מקרוב במסכת הכתיבה העצומה שהותיר אחריו, וכן ברצף האירועים המרכיב את סיפור חייו, מגלה סבך של סתירות פנימיות. ברדיצ'בסקי היה המורד הגדול במסורת הדורות היהודית אבל גם אחד הגדולים שבמתעדיה ובמנציחיה. הוא העמיד במרכז הגותו וסיפוריו את מושג החיים ואת פולחן הגופניות, בבחינת מימוש רגשי וארוטי של יצרים ראשוניים, אבל בפועל העֲרָה את תשוקותיו אל

מפעלו הספרותי, וחי כל ימיו חיי עיון נזיריים של למדן מובהק בין ספרים וכתבי יד כמו אחד מאבותיו הרבנים. הוא היה פורמליסט קפוף ומסוגר במגעיו עם מיוודעיו, ובה בעת מחברם של הוידויים החושפניים והלוהטים ביותר בספרות העברית של תקופתו. ברדיצ'בסקי נודע כראש הקוראים לפתיחת שערי התרבות העברית אל ספרות העולם והיה בקי גדול במודרניזם האירופי לגוני גווינו, אך בפועל לא פרסם מימיו ולו מילה אחת על עניין או על ספר כלשהו שמחוץ לתחום היהדות. אף על פי שהיה לכאורה המקטרג הגדול על התנועה הציונית, שימש מקור השראה לאנשי העלייה השנייה בגיבוש הכרעתם לעלות לארץ ישראל. הוא היה אחד ממניחי היסודות למחשבת היהדות החילונית, ובד בבד חיבר מסות תאולוגיות רוויות צימאון עז לגילוי שכינה. הוא כתב סיפורים בעלי חזות ארכאית, הנטועים במעמקה של מיתוסים קדומים ובעת ובעונה אחת גם מדיפים ניחוח מודרניסטי עז. ואכן, הם שימשו נקודת מוצא לסיפורת העברית החדשנית ביותר שנוצרה במאה העשרים. ברדיצ'בסקי היה מוקסם ונלהב מעולמה של החסידות שמתוכו צמח, אבל גם הפך אחד ממבקרי החרפים ביותר. הוא שאף להתייבב בראש הדור הצעיר בספרות העברית ולחולל בה מהפכה, וממש באותו זמן השקיע מאמץ כביר לכבוש לו מקום כסופר הכותב גרמנית לגרמנים. הוא היה מחובר כל כולו אל הוויית החיים היהודית במזרח אירופה ומעורב בחיי הספרות העברית שהתנהלו בה, אך בפועל ישב רוב חייו בגרמניה, חי חיי בדידות מסוגרים והקיף את עצמו בהילת ריחוק מסתורית.

בספר זה אני מבקש להתבונן במסכת הסתירות והמתחים הבונה את דמותו ואת כתיבתו של ברדיצ'בסקי תוך כדי תיאור מהלך החיים והיצירה על פי סדרם. הסיפור המסופר בפרקי הספר שוזר יחד שלושה ממדים שונים. מצד אחד הוא מגולל את הרצף הדינמי הדחוס של אירועים אישיים וספרותיים שהפך את בן הרב החסיד מן העיירה האוקראינית הקטנה דובובה למהפכן פורץ דרכים בספרות העברית ולדמות מפתח בתולדות המחשבה היהודית המודרנית. מצד שני הוא מתחקה אחר התוכן הפנימי של אירועים אלה, כלומר אחר הדרמה הרוחנית רבת המערכות שטלטלה את ברדיצ'בסקי בלא הפוגה בין עולמות מחשבה מתנגשים, מרחבי תרבות שונים ומערכות ערכים מנוגדות. מתוך שני הצירים הסיפוריים האלה אמור לצמוח הממד השלישי – הניסיון לחשוף את גלעין האישיות עצמה או למְצַעַר לשרטט את קווי המתאר שלה: דמותו החקרנית והספקנית, המתעתעת בריבוי סתירותיה, של מי שלא נרתע מלהכריז יותר מפעם אחת: 'כי באמת כל קיומי רק מִהֶפְכִים'.

*

היכרותי הממשית עם מיכה יוסף ברדיצ'בסקי החלה לפני כשלושים שנה, בשיעוריה הבלתי נשכחים של פרופ' נורית גוברין, חוקרת יצירתו, ששמעתי כתלמיד לתואר הראשון בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב. בהדרכתה נכבשתי עד מהרה בקסמו המוזר של העולם הברדיצ'בסקאי המסובך להפליא והעצום בהיקפו, ואף על פי שלא חדלתי לעסוק בו מאז, עדיין הוא ניצב לפני כחידת תמיד על מלוא נבכיו ומעמקיו. נורית גוברין היא שיצרה את ההיכרות ביני לבין עמנואל בן-גוריון (1903-1987) הנלבב ואציל הרוח, בנו של הסופר ונאמן מורשתו, ורעייתו הרקדנית והכוֹרְאוֹגרפית דבורה ברטונוב (1915-2010), שנפטרה שְׁבַעַת ימים בזמן שנכתב הספר הזה. מאז פגישתי הראשונה עם עמנואל בשנת 1981 ועד מותו כעבור שש שנים זכיתי לעבוד לצדו, לקיים עמו מאות שיחות מעשירות, הפכתי בר־בית בביתם שלו ושל דבורה והתוודעתי בחסותו לארכיון שנצר כבבת עינו, 'גנזי מיכה יוסף', הנמצא בחולון. אחרי מותו המשכתי בכוחות עצמי את המסע בין רבבות התעודות האצורות בארכיון, שהן המקור הראשוני והעיקרי להכרת חייו, יצירתו ואישיותו של ברדיצ'בסקי. תעודות אלה הזינו את מחקרי הקודמים ושימשו אותי גם בכתיבת ספר זה.

רבים החוקרים של יצירת ברדיצ'בסקי שלמדתי מהם. חכמתם מוטמעת בפרקים הבאים ושמותיהם רשומים בביבליוגרפיה. אני חש צורך לציין שניים מהם, שהלכו לעולמם בזמן כתיבתו של הספר. פרופ' בעז ערפלי (1936-2010) ראה בברדיצ'בסקי דמות מפתח במסורת החילונית ההומניסטית של התרבות העברית החדשה, וכתב מאמרים רבי ערך על אמנות הסיפור שלו ועל מקומו של התנ"ך ביצירתו ההגותית והסיפורית. פרופ' שמואל ורסס (1915-2010), החוקר הדגול של הספרות היהודית ושל תרבות ישראל, עסק בברדיצ'בסקי יותר משישים שנה מתוך בקיאות שאין דומה לה בכל אגפי יצירתו וברקע שצמחה ממנו, והניח שורה של נדבכי יסוד להכרת כתביו בעברית וביידיש. שניהם היו יקרים ללבי וליוו מקרוב בהתעניינות ידידותית אך גם ביושרה מחמירה את עבודתי המחקרית מראשיתה. אצל כל אחד ואחד מהם, בדרכו שלו, ראיתי דבר שבלעדיו אובד טעמו של המחקר: האותנטיות העמוקה של ההתייחסות לספרות העברית כטעם החיים, כליבת הזהות וכתמצית הנפש. מה צר לי על שלא אזכה להגיש להם את הספר הזה.

*

תודתי נתונה לפרופ' אניטה שפירא על האמון שנתנה בי בהפקידה בידי זו הפעם השנייה כתיבת ביוגרפיה בסדרה 'גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי' היוצאת לאור במרכז זלמן שזר. תודה מקרב לב לאנשי מרכז זלמן שזר בהנהגתו של מר צבי יקותיאל על הטיפול המקצועי והידידותי, כדרכם, בספר ובמחברו, ובמיוחד למעין אבינר־רבהון, ליחזקאל חובב ולאריאלה שקדי. תרומתם המתמשכת לשימורה ולטיפוחה של תודעת העבר בתרבות הישראלית לא תסולא בפז.

תודה מיוחדת לשושנה שפרבר, עוזרת המחקר שלי. עבודתה המסורה והיעילה סייעה לי להשתלט על שפע המקורות שהותכו בספר, והקלה עלי את הכתיבה.

אבנר הולצמן

אדר א' תשע"א